

Opinnäytetyö (AMK)

Sosionomi

2020

Jutta Rantanen

ITSEMÄÄRÄÄMISOIKEUDEN TUKEMINEN KEHITYSVAMMAISTEN ASUMISYKSIKÖSSÄ

– Opas osaksi perehdytyskansiota työntekijöille

Jutta Rantanen

ITSEMÄÄRÄÄMISOIKEUDEN TUKEMINEN KEHITYSVAMMAISTEN ASUMISYKSIKÖSSÄ

- Opas osaksi perehdytyskansiota työntekijöille

Kehitysvammaisten henkilöiden itsemääräämisoikeus sekä sen tukeminen on ajankohtainen aihe valtakunnallisesti. 2016 tehdyn lakimuutoksen kehitysvammaisten erityishuollosta myötä on alettu kiinnittämään enemmän huomiota itsemääräämisoikeuden tukemiseen, mikä mahdollistaa kehitysvammaisten henkilöiden osallistumisen sekä vaikuttamisen omiin asioihin.

Kehittämistyön tehtävänä oli laatia itsemääräämisoikeuden tukemisesta opas työntekijöille osaksi perehdytyskansiota. Tavoite oli luoda selkeä ja ytimekäs kokonaisuus, josta uudet työntekijät saisivat perustiedot itsemääräämisoikeuden tukemisesta kehitysvammaisten asumisyksikössä, oppisivat rajoitustoimenpiteiden käytön perusteet sekä niiden oikeaoppisen kirjaamisen.

Kehittämistyö toteutettiin lineaarisen projektityömallin mukaisesti. Linearisessa mallissa keskeisiä työvaiheita ovat tavoitteen määrittely, suunnittelu, toteutus sekä päättäminen ja arviointi. Koko kehittämistyön ajan toimeksiantaja ja Omakoti Riekkomäen työyhteisö oli osallistettuna mukaan kehittämistyön tekemiseen, jotta varmistettiin heidän tarpeiden ja intressien toteutuminen mahdollisimman hyvin.

Suunnitteluvaihe aloitettiin syksyllä 2019. Yhdessä toimipaikan työntekijöiden kanssa keskustelemalla kartoitettiin heidän näkemyksiään ja toiveitaan oppaan sisällöstä. Keväällä 2020 toteutettiin yksilöhaastattelut Omakoti Riekkomäen työntekijöiden kanssa ja näiden aineistojen pohjalta koottiin Itsemääräämisoikeuden tukeminen -opas.

Opas on laadittu uusille työntekijöille osaksi laajempaa perehdytystä lisäämään tietoisuutta itsemääräämisoikeudesta. Oppaassa on esitelty keinoja tukea itsemääräämisoikeutta jokapäiväisessä arjessa käytännön esimerkein varustettuna sekä kerrottu rajoitustoimenpiteistä ja niiden kirjaamisesta. Erilaiset kehitysvammaisten kanssa työskennellessä käytetyt kommunikaatiomenetelmät ovat myös lyhyesti esiteltyinä oppaassa.

ASIASANAT:

kehitysvammaisuus, itsemääräämisoikeus, rajoitustoimenpiteet

BACHELOR'S THESIS | ABSTRACT

TURKU UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

Bachelor of Social Services

2020 | 34 pages, 9 appendix pages

Jutta Rantanen

SUPPORTING SELF-DETERMINATION IN THE HOUSING UNIT FOR THE PEOPLE WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

- Guide into the orientation folder for employees

The right to self-determination and support for persons with intellectual disabilities is a topical issue nationwide. The 2016 legislative amendment on special care for people with intellectual disabilities has given greater attention to supporting self-determination, which allows people with intellectual disabilities to participate and influence their own affairs.

The task of the development work was to prepare a guide to supporting self-determination for employees as part of the orientation folder. The aim was to create a clear and concise whole, from which new employees would be fully informed about supporting self-determination in the housing unit for people with intellectual disabilities, learning the basics of the use of restriction measures and their correct recording.

The development work was carried out in accordance with a linear project work model. In the linear model, the key steps are the definition, planning, implementation, closure and evaluation of the objective. Throughout the development work, the client and the Omakoti Riekkomäki work community were involved in the development work in order to ensure that their needs and interests were realised as well as possible.

The planning phase started in autumn 2019. Discussing together with the employees, their views and wishes were regarded to the content of the guide. In the spring of 2020, individual interviews were conducted among the employees of Omakoti Riekkomäki, and on the basis of these materials, a guide to supporting self-determination was compiled.

The guide has been prepared for new employees as part of orientation to raise awareness of self-determination. The guide provides ways to support self-determination in everyday life, with practical examples, and explains the restriction measures and their recording. The various communication methods used to work with people with intellectual disabilities are also briefly presented in the guide.

KEYWORDS:

work with people with intellectual disabilities, self-determination, restriction measures

SISÄLTÖ

1 JOHDANTO	6
2 KEHITTÄMISTYÖN LÄHTÖKOHDAT	7
2.1 Omakoti Riekkomäki	7
2.2 Kehittämistyön tavoite ja kehittämistehtävä	8
3 KEHITYSVAMMAISUUS JA KEHITYSVAMMATYÖ	10
3.1 Kehitysvammaisuus eri näkökulmista	10
3.2 Kehitysvammaisten haastava käyttäytyminen ja aggressiivisuus	11
3.3 Asumisyksikkö osana palvelujärjestelmää	12
4 ITSEMÄÄRÄÄMISOIKEUDEN TUKEMINEN JA RAJOITUSTOIMENPITEET	15
4.1 Itsemääräämisoikeus kehitysvammatyössä	15
4.2 Rajoitustoimenpiteet kehitysvammatyössä	18
4.3 Rajoitustoimenpiteet Omakoti Riekkomäessä	19
5 KEHITTÄMISTYÖN TOTEUTUS JA TUOTOS	21
5.1 Kehittämistyön prosessi ja menetelmät	21
5.2 Kehittämistyön eteneminen	23
5.3 Kehittämistyön tuotos	25
6 KEHITTÄMISTYÖN ARVIOINTI	27
6.1 Tuotoksen arviointi ja palaute	27
6.2 Kehittämistyöprosessin arviointi	28
6.3 Jatkokehittäminen	30
LÄHTEET	32

LIITTEET

Liite 1: Itsemääräämisoikeuden tukeminen -opas työntekijöille

Liite 2: Sähköposti palautteen kysymiseksi työntekijältä

KUVIOT

Kuvio 1. Itsemääräämisoikeuden ulottuvuudet. (Topo 2013.)

16

Kuvio 2. Projektityön lineaarinen malli. (Toikko & Rantanen 2009, 64.)

21

1 JOHDANTO

Itsemääräämisoikeus on kehitysvammaatyössä ajankohtainen aihe ja sen tukemista yritetään kehittää työpaikoilla jatkuvasti. Kehitysvammalain uudistuksen (2016) myötä ala on ollut muutosten edessä ja itsemääräämisoikeuden toteutumiseen on kiinnitetty enemmän huomiota. Lakimuutoksen tarkoitus on vahvistaa erityishuollossa olevan ihmisen itsemääräämisoikeutta ja vähentää rajoitustoimenpiteiden käyttöä. (Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 2016/381.)

Itsemääräämisoikeuden vahvistaminen sekä rajoitustoimenpiteiden toteuttaminen ja jälkiselvittely kaipaa toimipaikkaan selkeitä ohjeita perehdytyksen osana uusille työntekijöille. Kun alusta asti työpaikan käytännöt tulevat selkeiksi sekä vahvistetaan tietoa itsemääräämisoikeudesta ja rajoitustoimenpiteistä, toteutuu asukkaan itsemääräämisoikeus parhaalla mahdollisella tavalla. Tarkoituksena on muistuttaa myös ennaltaehkäisyn tärkeydestä, jotta itsemääräämisoikeutta ei olisi tarpeen rajoittaa muuta kuin viimeisenä mahdollisena käytettävissä olevana keinona.

Omakoti Riekkomäki on Raumalla sijaitseva kehitysvammaisten vaativan tuetun asumisen yksikkö, joka tarjoaa niin pysyvää kuin tilapäishoitoa raumalaisille ja lähikuntien kehitysvammaisille. Kehittämistyön tehtävänä on luoda Omakoti Riekkomäen uusien työntekijöiden perehdytyskansioon opas itsemääräämisoikeuden tukemisesta ja rajoitustoimenpiteistä osaksi perehdytyskansiota.

Työskentelen itse Omakoti Riekkomäessä ohjaajana ja aiheen valinta perustui toimipaikan johtajan pyyntöön tehdä jotain, joka lisäisi itsemääräämisoikeuden tukemista toimipaikassa. Lisäksi johtajalta tuli toive tehdä selkeä ja tiivis tietopaketti rajoittamistoimenpiteiden käytöstä ja niihin liittyvästä kirjaamisesta. Itsemääräämisoikeus aiheena kiinnostaa myös itseäni ja koin, että opinnäytetyötä tekemällä kerrytän samalla myös omaa tietämystä aiheesta vahvistaakseni työpanosta nykyisessä työpaikassa sekä myös tulevaisuuden töitä ajatellen.

Työssä esitellään kehitysvammaotyötä sekä tarkastellaan itsemääräämisoikeuden toteutumiseen vaikuttavia asioita. Itsemääräämisoikeuden rajoittaminen kuuluu osaksi kehitysvammaotyötä ja olennaista on tietää rajoitustoimenpiteiden toteuttamiseen vaikuttavat säädökset sekä niiden jälkipuintiin liittyvät ohjeet.

2 KEHITTÄMISTYÖN LÄHTÖKOHDAT

2.1 Omakoti Riekkomäki

Mehiläisen tarjoamissa asumispalveluissa jokaisen yksikön lähtökohtana on järjestää asukkailleen yksilöllistä asumista tahtoa, taitoa ja persoonaa kunnioittaen. Asukas voi toimintakyvyltään olla joko ohjattavissa tai vaativasti autettu. Koulutettu henkilökunta huolehtii siitä, että jokaiselle laaditaan yksilöllinen viikko-ohjelma, joka vastaa asukkaan tarpeita. (Mehiläinen Oy 2017b.)

Vaativan autetun asumisen yksikkö Omakoti Riekkomäki tarjoaa ympärivuorokautista hoitoa ja monipuolista tukea asukkaillensa Raumalla. Yksikkö on asukkaillleen koti, jossa viihtyvyyttä luodaan esimerkiksi ympäröivän luonnon ja liikuntamahdollisuuksien avulla. Vaativan autetun asumisen yksikössä asukkaille tarjotaan hoitoa, huolenpitoa sekä apua ja ohjausta jokapäiväisissä arjen toiminnoissa. (Mehiläinen Oy 2017a.)

Omakoti Riekkomäessä asuu vakituisesti 17 asukasta ja se tarjoaa lisäksi raumalaisille ja lähikuntien kehitysvammaisille mahdollisuutta tilapäishoitoon, esimerkiksi omaishoidon lomien ajaksi. Asukkaiden ikähaitari on laaja – nuorin asukas tällä hetkellä on alakäinen ja vanhin eläkeikäinen. Myös asukkaiden toimintakyky vaihtelee hyväkuntoisesta täysin autettavaan, mikä tekee Omakoti Riekkomäestä monipuolisen ja mielekkään paikan työskennellä.

Osa asukkaista käy arkisin talon ulkopuolella päivä- ja työtoiminnassa Raumalla toimintakeskus Toimelassa sekä Eurajoen toimintakeskus Toimarissa. Iltaisin järjestetään asukkaille yhteistä toimintaa, esimerkiksi levyraateja tai elokuvailtoja. Omakoti Riekkomäen piha on suunniteltu esteettömäksi pyörätuolilla liikkumista ajatellen. Pihalta löytyy myös keinuja ja trampoliini asukkaiden vapaasti käytettäväksi toimintakyvyn mukaan. Ulkoilu ja liikunta on tärkeitä arvoja arkea rakentaessa (Mehiläinen Oy 2017a).

Mehiläisen yhteisiä arvoja noudattaen asumisyksikössä otetaan huomioon niin kodin viihtyisyys kuin ravinnon merkitys arkea rakentaessa. Näissä asioissa korostuu myös asukkaan itsemääräämisoikeus. Jokainen asukas saa sisustaa huoneensa mieleisekseen. Osallistumalla talon yhteiseen hoitamiseen, esimerkiksi jäte- ja pyykkihuoltoon, asukas saa osaltaan olla mukana vaikuttamassa viihtyvyyden säilymiseen. Ruokahuollosta vastaa pääosin kokki, mutta aamu- ja iltapalojen tekemisestä huolehtivat hoitajat

mahdollisuuksien mukaan yhdessä asukkaiden kanssa heidän toiveet huomioiden. (Mehiläinen 2017b.)

Henkilöstö koostuu noin kolmestakymmenestä työntekijästä, joista suurin osa on koulutukseltaan lähihoitajia. Lisäksi työtiimiä täydentää yksi sairaanhoitaja ja kaksi sosionomia. Sairaanhoitajan vastuutehtävänä on lääkehoidosta, lääketilauksista ja lääkkeen josta vastaaminen. Sosionomit tekevät oman työnsä ohella toiminnan suunnittelua ja vastaavat asukkaiden osallisuuden lisäämisestä päivittäisessä elämässä.

2.2 Kehittämistyön tavoite ja kehittämistehtävä

Kehittämistehtävänä on tehdä Omakoti Riekkomäkeen opas itsemääräämisoikeuden tukemisesta osaksi uusien työntekijöiden perehdytyskansiota. Toimeksiantajalta tuli toive tukemisen lisäksi käsitellä myös rajoitustoimenpiteitä ja niitä koskevaa kirjaamista. Tällä hetkellä perehdytyskansiossa ei käsitellä itsemääräämisoikeutta ollenkaan, vaan kansio keskittyy enemmän toimipaikan ja asukkaiden päivä- ja viikkorytmiin esittelyyn. Perehdytys painottuu käytännön työhön ja työntekijälle jäävä kirjallinen materiaali on melko suppea.

Kehittämistyön tuotoksena syntyvällä oppaalla on tavoitteena saada uusi työntekijä alusta asti tarkastelemaan omaa toimintaa ja käytettäviä menetelmiä myös itsemääräämisoikeuden näkökulmasta. Työn ollessa myös hoidollista, esimerkiksi vaipan vaihtoi- neen sekä syöttämiseen, voi arjen pyörittämisessä unohtua itsemääräämisoikeuden näkökulma. Asukkaille on rakennettu yhteinen viikko-ohjelma ja myös yksittäisille asuk- kaille oma henkilökohtainen ohjelma esimerkiksi pyykki- ja siivouspäivä varten. Työnte- kijöitä asukasmäärään nähden on noin kolme kertaa vähemmän, joten kiireen keskellä voi yksittäisen asukkaan toiveet sekä tarpeet jäädä vailla täyttä huomiota.

Kehitysvammatyössä joudutaan toteuttamaan rajoitustoimenpiteitä. Jotkut niistä ovat päivittäisiä, esimerkiksi turvavyön ja sängyn laitojen käyttö, mutta osaa rajoitustoimenpi- teistä käytetään harvemmin ja etenkin niistä on hyvä saada riittävästi tietoa, jotta työnte- kijä tietää mitä tehdä tilanteen sattuessa omalle kohdalle. Rajoitustoimenpiteiden oikea- oppisen toteuttamisen lisäksi työntekijän on tiedettävä millä perusteilla ja mihin lakeihin nojaten rajoitustoimenpiteitä käytetään. Rajoitustoimenpiteitä ei saa käyttää mielivaltai- sesti vaan työn on aina oltava läpinäkyvää ja perusteltua, joten oppaassa esitellään myös lyhyesti jokaisen käytettävän toimenpiteen lailliset perusteet.

Kehittämistyön tuotoksena syntyvän oppaan on tarkoitus olla tiivis kokonaisuus, noin viisi sivua pitkä, jossa esitellään perusasiat sekä annetaan muutamia arjessa käytettäviä helppoja keinoja itsemääräämisoikeuden tukemiseen. Oppaassa myös esitellään toimipaikassa käytettävät rajoitustoimenpiteet ja ehdot niiden käyttämiseen sekä niitä koskevan kirjaamisen tekeminen. Myös oppaan visuaaliseen ulkonäköön kiinnitetään huomiota, jotta se on mahdollisimman helposti lähestyttävä ja työntekijä jaksaa siihen perehtyä aiheen vakavuuden huomioonottavalla tavalla.

Oppaan vaikuttavuuden arviointi tässä hetkessä on toimeksiantajan arvioinnin varassa, sillä opas pääsee käytännössä toimintaan vasta uusien työntekijöiden aloittaessa. Opas laaditaan tämän hetkisten lakien sekä säädösten nojalta, joten jää myös toimeksiantajan vastuulle tulevaisuudessa mahdollisesti päivittää opasta muun perehdytyskansion ohella ajankohtaiseksi.

3 KEHITYSVAMMAISUUS JA KEHITYSVAMMATYÖ

3.1 Kehitysvammaisuus eri näkökulmista

Käsitteenä ”kehitysvammainen” ei kerro ihmisestä mitään. Kehitysvammaisuus rajoittaa osaa ihmisen toiminnoista ja vamman aste vaihtelee lievästä vaikeaan. (Verner 2020a.) Kehitysvammaisia arvioidaan eri tutkimusten perusteella olevan Suomessa noin 50 000 kappaletta (Eriksson 2008, 10).

Kehitysvammaiset tarvitsevat tukea, ohjausta sekä erilaisia palveluita voidakseen elää tasa-arvoisina yhteiskunnan jäseninä. Palvelut voivat liittyä esimerkiksi asumiseen, ympäristössä liikkumiseen sekä terveyden ja turvallisuuden hoitamiseen. Kehitysvammaisen arjessa pärjäämistä tukee yhteiskunnan muuttuminen suvaitsevampaan ja ymmärtäväisempään suuntaan. Muutosta vie koko ajan eteenpäin ihmisten tietoisuuden lisääntyminen tiedon ollessa aikaisempaa helpommin ja nopeammin tarjolla. (Tukiliitto 2017.)

Lääketieteellisesti tarkasteltuna kehitysvamma on aivojen toiminnan häiriöstä seurannut oire. Häiriö on aiheutunut ennen aikuisikää ja on merkki elimistön poikkeavasta toiminnasta. Kehitysvammaisuus pääasiassa johtuu isoaivojen kuorikerroksen poikkeavuudesta. Kuoren eri alueet osallistuvat ihmisen eri toimintojen säätelyyn ja siksi poikkeavuus voi aiheuttaa eri häiriöitä esimerkiksi liikkumisen tai puheen tuottamisen vaikeutena. (Verner 2020c.)

Syyt kehitysvammaisuudelle ovat moninaiset ja siihen voi liittyä joko yksi tai useampi osatekijä. Yhteistä kaikille tekijöille on niiden aiheuttama hermosolujen tuhoutuminen tai niiden normaalin toiminnan estäminen. Yleisimmin kehitysvamma johtuu geneettisestä perimästä tai kromosomeista. Noin neljäsosassa tapauksista syy kehitysvammaan jää selvittämättä. (Verner 2020c.)

Toimintakyvyn näkökulmasta kehitysvammaisuutta tarkasteltaessa keskitytään yksilön ja ympäristön väliseen suhteeseen. Toimintakykyyn sisältyy niin fyysinen, psyykinen kuin sosiaalinen toimintakyky. Kehitysvammaisen ihmisen vaikeudet eri tilanteissa toimintakyvyn kannalta liittyvät siihen, että hänen toimintakykynsä ei kohtaa tilanteissa nouseviin vaatimuksiin. Tällöin kehitysvammainen henkilö tarvitsee ohjausta ja apua. (Verner 2017.) Esimerkiksi ulkoilu kaupungilla yksin vaatii liikkumiskykyä ja kykyä tarkkailla

ympäristöä ja reagoida sen mukaisesti. Jos kehitysvammainen ei osaa väistää suoja-
tiellä autoja, ei hän ole toimintakyvyltään pätevä kulkemaan yksin ilman ohjausta.

Sosiaalinen näkökulma korostaa sitä, että kehitysvammainen ihminen on muutakin kuin
hänen lääketieteellinen diagnoosinsa. Muiden ihmisten ja yhteiskunnan tulisi toimia si-
ten, että kehitysvammainen henkilö pystyisi elämään tavallisesti, sillä pohjimmiltaan hen-
kilö on samanlainen kuin valtaväestökin. Yhteiskunta asettaa kehitysvammaisille esteitä,
esimerkiksi pyörätuolin kanssa kaupungilla liikkuminen ja rakennuksiin sisäänpääsemi-
nen voi olla haastavaa tai mahdotonta, mikä vaikuttaa henkilön oman tilanteen ja kehi-
tysvamman hyväksymistä. (Verner 2018a.)

3.2 Kehitysvammaisten haastava käyttäytyminen ja aggressiivisuus

Kehitysvammaisten kanssa haastava käytös on usein ymmärtämätön viesti asiakkaan ja
työntekijän välillä, mikä purkautuu hyväksymättömällä tavalla (Kerola & Sipilä 2007, 13).
Tutkimusten mukaan 30—50 prosentilla kehitysvammaisista ilmenee erilaisia käyttäyty-
misen häiriöitä. Tavallisimpia häiriöitä ovat aggressiivisuus sekä itsensä vahingoittaminen
ja mieliala- sekä ahdistuneisuushäiriöt. Ulkopuoliset tekijät voivat aiheuttaa mielenter-
veyshäiriöiden kaltaista oireilua, vaikka aina ole kyse suoranaisesti mielenterveyden häi-
riöistä. (Koskentausta 2006, 1927—1929.) Ulkopuolisia tekijöitä haastavalle käyttäyty-
miselle voivat olla esimerkiksi kommunikaation haasteet, tunne-elämän häiriöt tai so-
maattiset sairaudet. (Koskentausta 2008, 3533—3539.)

Laura Rahkan kirjoittamassa artikkelissa (2016) on haastateltu ruotsalaista psykologia
Bo Heljskov Elvénia haastavasti käyttäytyvien ihmisten kohtaamisesta. Elvénin mukaan
vastuu asiakkaan käyttäytymisestä on työntekijällä. Työntekijänä on tärkeä tietää, miten
toimia aggressiivisen asiakkaan kanssa, jotta välttyttäisiin turhilta henkilövahingoilta.
Haastavassa tilanteessa tärkeintä on saada tilanne rauhoittumaan nopeasti. Työntekijän
on perehdyttävä olemassa oleviin metodeihin, toimiviin käytäntöihin ja mahdollisiin käy-
tettävissä oleviin rajoitustoimenpiteisiin varmistaakseen, että haastavasta käyttäytymi-
sestä ei muodostu jatkuvaa ongelmaa. Työntekijän rooli on olla asiakkaan tukena jokai-
sessa tilanteessa, eikä siirtää vastuuta arjessa toimimisesta kokonaan asiakkaan har-
teille. (Rahka 2016.)

Artikkelissa Elvéni korostaa, että eri ihmisille toimii erilaiset menetelmät ja siksi työntekijöillä
on oltava käytössään laaja skaala erilaisia menetelmiä ja toimintatapoja asiakkaasta

riippuen. (Rahka 2016.) Rajoitustoimenpiteet ja kiinnipitäminen ovat aina viimeisiä vaihtoehtoisia toimintapoja, kun mikään muu lievempi keino ei ole soveltuva tai riittävä (Terveystieteiden tutkimuskeskus ja hyvinvoinninlaitos 2019).

Aggressiivisten tilanteiden ennaltaehkäisy on sosiaalialan työssä tärkeää. Työympäristöä voi tehdä turvallisemmaksi esimerkiksi arvioimalla ja muuttamalla niitä tekijöitä, jotka aiheuttavat väkivaltatilanteita. (Weizman-Henelius 1997, 53.) Asumisyksikössä haastavan käytöksen taustalla voi olla esimerkiksi epäjohton mukaisuus ohjaajien toiminnassa, virikkeiden vähäisyys tai hoitajien vaihtuvuus. Tekijöiden tunnistaminen ja niihin puuttuminen auttaa ennaltaehkäisemään haastavaa käytöstä. (Koskentausta 2008, 3539—3940.)

Haastavaksi sosionomina kehitysvamma-alalla työskentelyn tekee kehitysvamman ohella olevat muut sairaudet ja ongelmat, esimerkiksi alkoholi- tai mielenterveysongelmat. Sosionomin koulutukseen ei kuulu tietoa hoitotyöstä eikä lääkehoidosta, joita kehitysvammaapuolella on lähes poikkeuksetta. Monet työpaikat toimivat moniammattillisesti eli työpaikalta löytyy sosionomien lisäksi myös sairaanhoitajia ja lähihoitajia. Sosionomi joutuu opiskelemaan koulutuksessa puutteelliseksi jääneitä tietoja työn ohella. (Järvenpää 2009, 27—41.)

Useissa sosiaali- ja hoitoalan toimipaikoissa on työntekijöille pakollisena käytävä MAPA-koulutus ("Management of Actual or Potential Aggression"), jossa opetellaan aggressiivisten henkilöiden turvallista kohtaamista. Koulutuksen pääperusteena on opetella sekä asiakkaan että työntekijän kannalta ongelmatilanteiden hoitamista turvallisesti, jotta vältetään ylimääräisiltä vahingoilta. MAPA-koulutus on tilastollisesti vähentänyt työntekijöiden tapaturmia. Koulutuksen tarjoaminen työntekijöille on tärkeä väline työntekijöiden turvallisuuden ja työhyvinvoinnin takaamiseksi. (Suomen MAPA-keskus.)

3.3 Asumisyksikkö osana palvelujärjestelmää

Vammaispalvelut järjestää Suomessa pääosin kunnat. Jokaiselle vammaiselle henkilölle laaditaan henkilökohtainen palvelusuunnitelma, jossa selvitetään tarvittavat tukitoimet. Eri tukitoimia on esimerkiksi työllistymiseen tai päivätoimintaan, asumiseen sekä henkilökohtaisen avun tarpeeseen liittyvät palvelut. Eri palveluilla ja niistä koostetulla kokonaisuudella on tavoitteena lisätä vammaisten henkilöiden omatoimisuutta sekä työ- ja toimintakykyä. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2020.)

Vammaistyössä sosionomi voi työskennellä monella eri työkentällä, esimerkiksi kunnan sosiaalihuollossa, järjestöorganisaatioissa tai yksityisen sektorin tuottamissa palveluissa (Mäkinen ym. 2009, 90). Sosionomin tehtävä vammaistyössä on muun muassa tukea niin asiakasta kuin hänen omaisiaan huomioiden yksilölliset tarpeet ja voimavarat. Sosiaalisen syrjäytymisen ehkäiseminen sekä osallisuuden edistäminen kuuluvat olennaisesti sosionomin työtehtäviin jokapäiväisessä työssä. (Viinamäki 2008, 147—149.)

Sosiaalihuoltolain (1301/2014) nojalla apua tai tukea asumisessa tarvitseville henkilöille kuntien on järjestettävä tarpeen mukaiset asumispalvelut. Eri asumismuotoja ovat tuettu asuminen, palveluasuminen ja tehostettu palveluasuminen. Palveluita voidaan toteuttaa joko omana tai ostopalveluina yksityisiltä toimijoilta. Palvelujen, hoivan ja tarvittavan tuen on säilyttävä pirstoutumatta, joten kilpailuttaminen eri toimijoiden välillä ei saa aiheuttaa henkilön siirtämistä asumisyksiköstä toiseen kustannuksellisista syistä. (Ripatti 2011, 9.) Vaikka asuminen siirtyisi yksityisen toimijan järjestämäksi, kunnan on edelleen velvollisuus vastata viranomaistehtävistä, kuten asiakaskohtaisten palvelutarpeen arvioinneista ja palvelusuunnitelman tekemisestä. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2018.)

Kehitysvammaisten asumisen tavoitteena on turvata jokaiselle yksilöllinen asuminen, joka vahvistaa osallisuuden tunnetta sekä turvaa ihmisoikeuksien toteutumista niin yhteisössä kuin yhteiskunnassa. Jokaiselle järjestetään omien tarpeiden ja mahdollisuuksien mukaan toiveiden mukainen asuminen. (Ripatti 2011, 7.) Kunnan vastuulle jää valvoa, että palveluntuottajan tuottamat palvelut ovat lain ja sopimusten mukaisia (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2018).

Asuminen tuetun asumisen yksikössä on kehitysvammaiselle yksi asumisen muoto. Se mahdollistaa ympärivuorokautisen hoivan turvaamisen sitä tarvitseville henkilöille. Asumisyksiköissä jokaiselle tarjotaan oma huone, joka tekee ympäristöstä kodinomaisen. Hyvinä puolina asumisyksiköstä on nostettu esiin turvallisuuden ja yhteisöllisyyden tunteet. (Ripatti 2011, 18.)

Asukkaan tulee tuntea olonsa turvalliseksi kodissaan. Jokaisella on oltava oma huone, joka mahdollistaa vetäytymisen omiin oloihinsa halutessaan. Muut asukastoverit sekä henkilökunta valikoituu asukkaan toiveista riippumatta ja usein myös kodin tapahtumat ovat itsestä riippumattomia, mikä aiheuttaa haasteita itsemääräämisoikeuden näkökulmasta tarkasteltuna. Koti on jokaisen ihmisen perusta ja olisi tärkeää, että jokaisella olisi mahdollisuus vaikuttaa siihen, ketä kotiin saa tulla ja mitä siellä tapahtuu. (Duffy 2006, 81—83.)

Sosiaalialan ammattilaisen työn keskeinen tehtävä on tukea yhteiskunnan heikompia osia sekä edistää asiakasryhmän osallisuutta yhteiskunnassa. Työtä tehdään asiakaslähtöisesti asiakkaiden toiveita kuunnellen ja yhdessä ratkaisuja keksien. Haasteellista työstä tekee toisinaan sosiaalialan tavoitteiden ja menetelmien ristiriitaisuus yhteiskunnallisten arvojen sekä taloudellisen tilanteen kanssa. Työtä voi joutua priorisoimaan sekä ajan että käytettävissä olevien resurssien puitteissa. Kokonaisvaltainen palvelujärjestelmän ja palvelun tuottamisen tunteminen helpottaa asiakkaan elämäntilanteeseen sopivan avun löytämistä ja toteuttamista. (Borgman ym. 2001, 10—15.)

Sosionomin työhön kehitysvammaisten asumisyksikössä kuuluu kaikki työtehtävät – arkipäivään liittyvät asiat, ohjaaminen ja asukkaan tukeminen. Toimipaikasta riippuen myös perushoidolliset työt, kuten vaipan vaihdot ja suihkutukset. Järvenpään tutkimuksen mukaan sosionomit kehitysvammatyössä kokevat työn olevan mielekästä ja koulutusta vastaavaa. Koulutus koettiin hyödyttävän etenkin tiedon hankintaa, antavan valmiudet työskennellä itsenäisesti ja kyvyn tehdä päätöksiä. (Järvenpää 2009, 38—40.)

4 ITSEMÄÄRÄÄMISOIKEUDEN TUKEMINEN JA RAJOITUSTOIMENPITEET

4.1 Itsemääräämisoikeus kehitysvammatyössä

Itsemääräämisoikeus on ihmisen oikeutta määrätä elämästään ja päättää itseään koskevista asioista. Kehitysvammaisuudesta huolimatta ihmisellä on oikeus yhdenvertaisuuteen sekä henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen. (Verner 2020b.) Itsemääräämisoikeuden ollessa jokaisen ihmisen perusoikeus kehitysvammasta huolimatta työntekijä on veloitettu kertomaan asukkaalle eri mahdollisuuksista sekä niiden vaikutuksesta henkilön arkeen (Talentia 2017). Yhteiskunnassamme on käynnissä rakenteellisia muutoksia, joiden tarkoituksena on kehitysvammaisten elinolojen parantaminen (Eriksson 2008, 7).

Lakia kehitysvammaisten erityishuollosta on päivitetty viimeksi vuonna 2016. Lain luvussa 3 määritellään erityishuollossa olevan henkilön oikeuksista tulla kuulluksi toivomusten, mielipiteiden sekä yksilöllisten tarpeiden suhteen. Laissa on määritelty palvelu- ja hoitosuunnitelman päivitys koskien myös itsemääräämisoikeutta. Suunnitelmaan on kirjattava ne toimet ja keinot, joilla erityishuollossa olevan ihmisen itsemääräämisoikeutta aiotaan tukea sekä myös mahdolliset käytettävissä olevat itsemääräämisoikeuden rajoitustoimenpiteet sekä niiden käyttöperusteet. (Laki kehitysvammaisen erityishuollosta 2016/381.)

Itsemääräämisoikeuden toteutuminen kehitysvammaisen arjessa on riippuvainen siitä, millä tavoin palveluja tarjoavat organisaatiot toimivat (Verner 2020b). Antakin ym. (2008, 1—10) tutkimuksessa selvitetään asumisyksiköissä käytäntöjen ja tavoitteiden välistä kuilua. Käytännöissä ilmenee säännöllisesti epäjohtonmukaisuuksia, jotka vaikuttavat asukkaiden valinnanmahdollisuuksiin. Tutkimuksessa tuotiin esille, että kehitysvammaisille asukkaille ei anneta riittävästi arjen pieniä valinnan mahdollisuuksia, joilla on heidän elämän kannalta iso merkitys.

Itsemääräämisoikeus koostuu monesta eri osa-alueesta ja jos jokin niistä on puutteellinen, ei itsemääräämisoikeus voi toteutua täydellisesti. Itsemääräämisoikeuden täydellinen toteutuminen on riippuvainen siitä, miten kussakin toimipaikassa on resursseja varattu jokaisen asiakkaan yksilölliseen kohtaamiseen. (Topo 2013.)

Kuvio 1. Itsemääräämisoikeuden ulottuvuudet. (Topo 2013.)

Itsemääräämisen ulottuvuuksiin kuuluu ajatus asiakkaan omasta kyvykkyydestä. Sosi-
aali- ja hoitotyön etiikan näkökulmasta tämä tulkitaan velvollisuudeksi edistää asiakkaan
kyvykkyyttä ja näin ollen vahvistaa itsemääräämisoikeuden toteutumista. Fyysisen,
psykkisen sekä sosiaalisen toimintakyvyn tukeminen ja ylläpitäminen on itsemäärää-
misoikeuden tukemista. (Topo 2013.)

Jokaisella asiakkaalla on oikeus tehdä itseään koskevia päätöksiä sekä oikeus saada
itseään koskevaa tietoa. Lääkehoito ja muu asiakkaalle annettava hoito tukee päätök-
sentekokyvyn ylläpitämistä mahdollisimman pitkään. Kehitysvammasta huolimatta on
annettava ensin asiakkaalle mahdollisuus tehdä päätös ja vasta toiseksi osoittaa viesti
tai kysymys omaiselle tai muulle asiakkaan asioista huolehtivalle taholle. (Topo 2013.)

Päättökseen toimeksi saattaminen voi välillä olla hankala ja resursseja vaativa itsemää-
räämisoikeuden ulottuvuus. Mikäli asiakas haluaa esimerkiksi lähteä kaupungille, eikä
kykene lähtemään yksin, mutta kukaan työntekijä ei pysty sillä hetkellä lähtemään mu-
kaan, on hänen itsemääräämisoikeus kaventunut. (Topo 2013.)

Jokaisella asiakkaalla on oikeus yksityisyyteen, eikä häneen liittyviä luottamuksellisia tai
intiimejä tietoja saa kertoa eteenpäin ilman lupaa. Itsemääräämisoikeus omasta yksityi-
syydestä koskee myös fyysistä puolta. Työntekijänä on muistettava kunnioittaa ja arvos-
taa toisen ihmisyyttä esimerkiksi pukemalla hänet edustaviin vaatteisiin tai toimittamalla

intiimit tilanteet, kuten vaipan vaihdot tai suihkutukset, suljettujen ovien takana muilta näkösuojassa. (Topo 2013.)

Kehitysvammaisuuden asteesta riippuen henkilön omaa tahtoa tai mielipidettä voi olla vaikea saada selville, jos henkilö ei esimerkiksi puhu ollenkaan. Vähimmäisvaatimuksena itsemääräämisoikeuden toteuttamiselle on se, että on yritetty kaikin mahdollisin keinoin saada selville henkilön oma tahto. (Verner 2020b.) Vuorovaikutus, rohkaisu ja kannustus ovat erittäin tärkeitä etenkin kehitysvammaisten aikuisten kanssa työskennellessä. Heidän elämäänsä on saattanut aikaisemmin liittyä epäonnistumisen tunteita, kun omia mielipiteitä ei olekaan otettu huomioon. Avoin toiminta ja ajan sekä tilan antaminen parantaa keskinäistä kanssakäyntiä ja tukee itsemääräämisoikeuden toteutumista. (Kaski ym. 2012, 187—188.)

Työssä kehitysvammaisten kanssa joutuu päivittäin pohtimaan, mikä on henkilön parhaaksi, jos hän ei sitä itse ymmärrä. Ajatellaan esimerkiksi tilannetta, jossa henkilö menee talvipakkasilla liian vähissä vaatteissa ulkoilemaan. Yksi itsemääräämisoikeuden peruskysymyksistä onkin, että milloin henkilön toimintaa saadaan estää. (Topo 2013.) Tällöin puhutaan itsemääräämisoikeuden kompetenssista eli kyvystä tehdä itseään koskevia ratkaisuja. Työntekijän on pohdittava koko ajan, milloin itsemääräämisoikeuden rajoittaminen tältä osin tulee tarpeeseen ja on perusteltua. (Talentia 2017.)

Itsemääräämisoikeuden täydellisessä toteuttamisessa esteenä voi olla asiakkaan puhe- ja kommunikaatiovaikeudet. Puheen tuottaminen voi olla epäselvää ja vaikeasti ymmärrettävissä olevaa tai kehitysvammaisen puhe voi jäädä kokonaan kehittymättä. Jos asiakas ei tuota puhetta ollenkaan, on työntekijän käytettävä vaihtoehtoisia kommunikaatiomenetelmiä. Yleisimpiä menetelmiä ovat eleet, viittomat ja kuvat sekä käytössä on myös puhelaitteita tai tietokoneella toimivia ohjelmia. Apuvälineiden käyttöä rajoittaa asiakkaan toimintakyky ja kielelliset taidot, joten jokaisen asiakkaan kanssa on erikseen mietittävä ja harjoitettava hänen kanssaan toimimiseen paras mahdollinen kommunikaatiomenetelmä. (Verner 2018b.)

Antakin ym. tutkimuksen mukaan kommunikaatio-ongelmat vaikeuttavat arjessa valinnan mahdollisuuksien toteutumista. Asukas ei välttämättä ymmärrä, mitä on valinnut kommunikaatiovaikeuksien vuoksi. Tutkimustulosten mukaan kommunikaatiossa käytettiin usein pelkästään puhetta, vaikka kehitysvammaisten kanssa työskennellessä jokin muu kommunikaatiomenetelmä on monesti parempi. (Antaki ym. 2008, 10—13.)

Puhetta tukeva ja korvaava kommunikaatio toimii apuna kommunikoinnissa ja auttaa kehitysvammaisen kuulluksi sekä ymmärretyksi tulemista. Väärinkäsitykset ja näistä mahdollisesti johtuvat käytöshäiriöt vähenevät, kun puhetta tuottamaton henkilö saa mielipiteensä kuuluviin ja pystyy näin ollen tukemaan omaa itsemääräämisoikeuttaan. Puhetta korvaava kommunikointi voi olla esimerkiksi esineen osoittamista tai silmien räpyttämistä kyllä ja ei -sanojen korvaajaksi. Tämän opettelu vaatii asiakkaan tuntemista sekä suoraa häiritsemätöntä vuorovaikutustilannetta virhetulkintojen välttämiseksi. (Malm ym. 2004, 132.)

4.2 Rajoitustoimenpiteet kehitysvammatyössä

Lakia kehitysvammaisten erityishuollosta on päivitetty viimeisimmän kerran vuonna 2016. Laki määrittelee rajoittamistoimenpiteiden käytön edellytykset sekä niiden käytön arvioinnin ja jälkiselvittelyn. (Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 2016/381.) Lisäännytynyt itsemääräämisoikeuden tukeminen herättää työntekijöissä ristiriitaisia tunteita. Uuden lain ja ohjeistusten noudattaminen nähdään tutkimuksen mukaan jopa lisäävän työ määrää ja aiheuttavan enemmän rajoitustoimenpiteiden käyttöä. (Kukkaisniemi & Takkinen 2017, 58.)

Rajoitustoimenpiteitä käytetään ensisijaisesti yhteisymmärryksessä erityishuollossa olevan henkilön kanssa. Henkilö ei ole tilanteessa kykeneväinen tekemään omaa hoitoaan ja huolenpitoaan koskevia ratkaisuja, eikä henkilö ymmärrä käytöksensä seurauksia. Rajoitustoimenpiteiden tulee olla välttämättömiä terveyden, turvallisuuden tai merkittävän omaisuusvahingon ehkäisemiseksi. Toimenpiteitä saa käyttää ainoastaan silloin kun muut, lievemmat keinot eivät ole soveltuvia tai riittäviä. (Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 2016/381.)

Eettisestä näkökulmasta on pohdittava rajoitustoimenpiteen välttämättömyyttä. Ensimmäiseksi itsemääräämisoikeuden toteutuminen on turvattava ja rajoitustoimenpiteiden käyttäminen tulee olla viimesijainen keino turvata asukkaan terveys tai turvallisuus. Työnantaja on velvollinen huolehtimaan työntekijöiden kouluttautumisesta, jotta rajoitustoimenpiteiden käyttöä voitaisiin välttää muilla mahdollisilla menetelmillä. (Talentia 2017.) Rajoitustoimenpide on toteutettava aina henkilön ihmisarvoa kunnioittaen, turvallisesti sekä perustarpeista huolehtien. Toimenpiteen käyttö on lopetettava heti, kun se ei enää ole välttämätöntä. (Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 2016/381.)

Jokaisesta erityishuollon henkilöön kohdistetusta rajoitustoimenpiteestä on tehtävä asiakirjoihin kirjaus, jossa arvioidaan rajoitustoimenpiteen perusteita. Kirjauksesta on tultava ilmi rajoittamistoimenpiteen käytön perusteet ja sen vaikutus erityishuollossa olevaan henkilöön. Kirjauksen tehneen henkilön nimi sekä rajoitustoimenpiteen alkamis- ja päättymisaika on oltava myös lain mukaan kirjauksessa selkeästi näkyvillä. (Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 2016/381.)

Monelle erityishuollossa olevalle henkilölle on haastavaa antaa selvitystä rajoitustoimenpiteistä, sillä henkilö ei tilansa takia kykene ymmärtämään asian merkitystä tai mahdollisesti valittamaan päätöksestä toteuttaa rajoitustoimenpiteitä. Tällaisissa tapauksissa selvitys on annettava henkilön lailliselle edustajalle tai henkilön omaiselle. Selvitys käytetyistä rajoitustoimenpiteistä on annettava kuukausittain tai erillisen sopimuksen mukaan. (Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 2016/381.)

4.3 Rajoitustoimenpiteet Omakoti Riekkomäessä

Asumisyksikön henkilökuntaan kuuluva sosiaali- tai terveydenhuollon ammattilainen voi rauhoittamistarkoituksessa pitää lyhytaikaisesti kiinni erityishuollon henkilöstä. Kiinnipito voi sisältää myös henkilön siirtämisen toiseen paikkaan asumisyksikön tiloissa. Kiinnipitämisratkaisun tekee henkilökuntaan kuuluva ammattihenkilö. (Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 2016/381.) Kiinnipitotilanteessa Omakoti Riekkomäessä tyypillisesti asukas siirretään omaan huoneeseensa. Rauhoittuminen tapahtuu huoneessa lähes poikkeuksetta nopeammin kuin yleisissä tiloissa, sillä ympärillä ei ole muiden asukkaiden tuomaa häiriötä ja meteliä.

Lyhytaikainen erillään pitäminen tarkoittaa erityishuollon henkilön eristämistä muista henkilöistä rauhoittamistarkoituksessa vastustuksesta riippumatta. Eristämisen kesto on enintään kaksi tuntia kerrallaan ja erillään pitämiseen käytettävän huoneen oven voi tarpeen vaatiessa lukita. Eristettyä henkilöä on valvottava koko eristämisen ajan ja eristetyllä henkilöllä on oltava mahdollisuus saada yhteys henkilökuntaan. Ratkaisun lyhytaikaisesta erillään pitämisestä tekee toimintayksikön vastaava johtaja. Kiireellisessä tilanteessa toimintayksikön sosiaali- tai terveydenhuollon ammattihenkilö saa tehdä ratkaisun eristämisestä, kunhan siitä ilmoitetaan viipymättä toimintayksikön vastaavalle johtajalle. (Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 2016/381.)

Erityishuollossa olevan henkilön turvallisuuden takaamiseksi käytetään rajoittavia välineitä tai asusteita. Ratkaisun rajoittavien välineiden käytöstä tekee toimintayksikön henkilökuntaan kuuluva sosiaali- tai terveydenhuollon ammattihenkilö vastaavan johtajan ohjeiden mukaisesti. Välineiden käyttöä ja niiden hyödyllisyyttä on seurattava ja arvioitava aina puolen vuoden välein. Tyypillisiä rajoitusvälineitä ovat sängyjen laidat ja pyörä- sekä suihkutuolien turvavyöt. (Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 2016/381.)

Nämä estävät osaa Omakoti Riekkomäen asukkaista putoamasta sängystä tai pyörätuolista, sillä kehitysvammansa takia he eivät aina hahmota oman kehonsa liikkeitä eivätkä pysy esimerkiksi tavallisella tuolilla istumassa. Rajoittavilla välineillä pystytään myös yöaikaan takaamaan jokaiselle asukkaalle turvalliset yöunet, sillä sängyn laidat estävät asukkaan putoamisen lattialle.

Yksikön johtajan sekä työntekijöiden kesken käydään jatkuvasti jälkiselvittelyä rajoitustoimenpiteiden käytöstä. Rajoitustoimenpiteiden käyttäminen sekä niihin johtaneet tilanteet käydään työyhteisön kesken uudelleen läpi, jotta jatkossa osattaisiin mahdollisuuksien mukaan ennaltaehkäistä rajoitustoimenpiteen käyttöä.

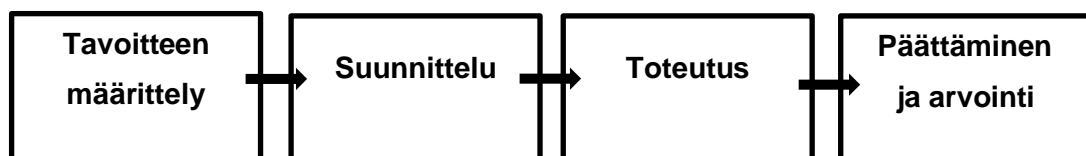
5 KEHITTÄMISTYÖN TOTEUTUS JA TUOTOS

5.1 Kehittämistyön prosessi ja menetelmät

Kehittäminen on konkreettista toimintaa, jonka tarkoituksena on saavuttaa ennalta määritetty tavoite. Kehittämisen kohteena voi olla toimintatavan tai toimintarakenteen kehittäminen joko yksilötasolla tai koko organisaatiota koskevana kehittämisenä. (Toikko & Rantanen 2009, 14.) Tässä kehittämistyössä kohteena on Omakoti Riekkomäen toimeksiantajasta itsemääräämisoikeutta koskevan perehdytyksen parantaminen, mutta opas on myös käytettävissä ja sovellettavissa muissakin kehitysvamma-alan toimipaikoissa asukkaiden tai asiakkaiden intressit ja toimintakyky huomioiden.

Kehittämistyön prosessi on mahdollista edetä neljän mallin mukaan: spagettimaisesti, lineaarisesti, spiraalimaisesti tai tasomaisesti. Tähän kehittämistyöhön parhaiten on katsottu sopivan lineaarisen mallin käyttäminen, jossa edetään tavoitteiden määrittelyn kautta suunnitteluun, toteutukseen ja lopulta arviointiin. Kehittämistyöllä on tunnistettuun tarpeeseen määritelty tavoite, jonka tarkoituksena on toimintaympäristön muutos. (Toikko & Rantanen 2009, 64—71.) Toimeksiantajan tehtävänanto oli oppaan laatiminen perehdytyskansion osaksi. Aihe on rajattu tarkasti jo valmiiksi palvelemaan toimeksiantajan tarpeita, eikä anna juurikaan vapauksia lähteä soveltamaan. Palautteen kautta opasta on muokattu olemaan mahdollisimman selkeä ja työntekijöiden ymmärrettävissä.

Lineaarinen malli ja sen hyödyntäminen perustuu ennalta määriteltyyn ongelmaan. Tämän vuoksi kehittämistyö sekä sen eteneminen voidaan suunnitella ennalta melko tarkasti. Kehittämistyön edetessä on muistettava antaa myös tilaa kokeilevalle toiminnalle, jotta myös työn edetessä ilmenevät toiveet sekä ajatukset otetaan tuotosta tehtäessä huomioon. Lineaarisen mallin ongelmana voi olla liian suoraviivainen toiminta. Kehittämistyö näyttää kuvattuna yksinkertaisemmalta kuin todellisuus voi olla. (Toikko & Rantanen 2009, 66—70.)

Kuvio 2. Projektityön lineaarinen malli. (Toikko & Rantanen 2009, 64.)

Kehittämistyön tekeminen alkaa tavoitteen määrittelystä. Tavoite määräytyy toimeksiantajaorganisaation tarpeesta tai toiveesta toimintaympäristön muutokseen. Tavoitteen on oltava selkeä ja tarpeeksi rajattu, jotta kehittämistyö voidaan annettujen resurssien puitteissa toteuttaa. (Toikko & Rantanen 2009, 64.) Tässä kehittämistyössä tavoite on määritelty yhdessä toimeksiantajaorganisaation johtajan kanssa. Tavoitteena on lisätä itsemääräämisoikeudesta tietoisuutta uusien työntekijöiden perehdyttämisvaiheesta lähtien tekemällä opas osaksi perehdytyskansiota.

Suunnitteluvaiheessa mietitään keitä projektiin osallistuu. Tarpeen mukaan voidaan laatia kartoittava esitutkimus, jolla varmistetaan että lopputulos tulee palvelemaan toimeksiantajan tarpeita. Suunnitelmassa tulee ottaa huomioon tässä tapauksessa aikataulu, toimeksiantajaorganisaation esittely, työn toteutussuunnitelma sekä suunnitelma siitä, miten kehittämistyöstä dokumentoidaan. (Toikko & Rantanen 2009, 64—65.) Tämän kehittämistyön tarpeen mukaista ei ollut laatia varsinaista esitutkimusta, mutta toimipaikassa käytiin keskusteluita työntekijöiden kesken siitä, mitä he toivoisivat oppaan sisällössä olevan, jotta opas palvelisi heidän tarpeitaan mahdollisimman hyvin.

Toteutusvaiheessa edetään suunnitelman mukaan ja tarpeen tullen sitä voidaan joutua muokkaamaan tai täydentämään. Toteutusvaiheessa käytetään päätettyjä tiedonkeruuja kehittämismenetelmiä yhdessä toimeksiantajan kanssa, jotta voidaan varmistua parhaasta mahdollisesta lopputulemasta. Toteutusvaiheen olennainen osa on tuotoksen testaaminen, jolla varmistetaan tuotoksen hyödynnettävyys. Toiminnan aikana on otettava huomioon toimeksiantajan osallistaminen. Edellytyksenä on vuorovaikutus osaksi kehittämistyötä, mikä mahdollistaa toimeksiantajan tarpeiden huomioimisen mahdollisimman hyvin jo kehittämistyön suunnittelu- ja toteutusvaiheessa. (Toikko & Rantanen 2009, 65, 89—90.)

Kehittämistyön aikana hyödynnetään osallistavaa havainnointia. Tässä tekijä osallistuu itse toimintaan yhdessä toimipaikan jäsenten kanssa sovitusti. Olennaista kehitystyön onnistumisen kannalta on se, että tekijä pääsee osallistumaan kohderyhmän toimintaan, mikä luo aktiivisen vaikuttamisen ja muutokseen pyrkivän otteen kehitystyön tekemiseen. (Vilka 2006, 44—46.) Ottamalla työyhteisö osaksi kehittämistyötä, mahdollistetaan toimeksiantajan tarpeiden huomioiminen ja lisätään sitoutumista kehittämistyöhön sekä sen luomiin jatkokehittämishankkeisiin. (Toikko & Rantanen 2009, 90.) Olen itse työntekijänä Omakoti Riekkomäessä ja toimipaikassa työskentely mahdollistaa jatkuvaa havainnointia ja keskustelua käytäntöiden nykytilanteesta sekä niiden kehittämistarpeista.

Tietoa toimipaikan työntekijöiltä perehdyttämisen nykytilanteesta sekä toiveista jatkoa ajatellen kerättiin havainnoinnin lisäksi haastattelemalla. Haastattelu on yksi tiedonkeruumenetelmistä, jossa korostuu toimijan oma ääni. Yhdistämällä useita eri tiedonkeruumenetelmiä saadaan tarkoituksenmukaista tietoa toimipaikasta ja sen todellisista kehittämistarpeista. (Toikko & Rantanen 2009, 141—142.)

Kun kehitetään perehdytysoppaaseen uutta osiota, on kehittämistyön kannalta olennaista testata sen toimivuutta ja palautteen kautta mahdollisesti muokata opasta palvelemaan paremmin toimeksiantajan tarpeita. Kokeileva toiminta kehittämistyössä antaa tekijälle kokemuksen ja välittömän palautteen työstä, sekä mahdollisuuden muutoksiin. Oppaan onnistuneisuutta ei voi mitata konkreettisilla mittareilla, joten tietoa tulee kerätä subjektiivisten kokemusten kautta. (Toikko & Rantanen 2009, 100—101.)

5.2 Kehittämistyön eteneminen

Kehittämistyötä lähdettiin suunnittelemaan yhdessä toimipaikan johtajan kanssa. Haasteen suunnitteluvaiheessa toi johtajan vaihtuminen. Kehittämistyön etenemisen onneksi myös uusi johtaja oli halukas lähteä kehittämään itsemääräämisoikeuden tukemista ja siihen liittyvää perehdyttämistä. Suunnitelmaan kirjattiin kehittämistyön tavoite, käytettävät menetelmät sekä alustava suunnitelma tuotoksena syntyvän oppaan sisällöstä.

Työntekijöiden osallistaminen kehitystyöhön toteutettiin haastattelemalla. Haastatteluita ei nauhoitettu, eikä haastateltavien henkilötietoja tuoda julki tietoturvasyistä. Haastateltavien esille tuomat ajatukset dokumentoin itselleni ranskalaisin viivoin. Kerroin haastateltaville, että heidän sanomisiaan ei suoraan lainata, vaan heidän mielipiteitään käytetään lähinnä oppaan koostamisen pohjana. Haastattelut käytiin kahden kesken viiden Omakoti Riekkomäen työntekijän kanssa ja toteutettiin poissa toimipaikan tiloista, jotta mahdollistettiin täysi keskittyminen molempien osapuolien osalta vailla työpaikan meteliä ja muita mahdollisia häiriötekijöitä. Haastattelut olivat lyhyitä ja kestivät keskimäärin puoli tuntia.

Haastattelutilanteita varten olin valinnut muutaman ydinkäsitteen keskustelun virittämistä varten. Käsitteiden kautta tarkastelu auttaa haastateltavaa henkilöä keskittymään kehittämistyön kannalta olennaisiin asioihin ja pysymään valikoidun aihepiirin sisällä (Toikko & Rantanen 2009, 130—134). Valitut käsitteet olivat itsemääräämisoikeus,

rajoitustoimenpiteet sekä kommunikaatiomenetelmät. Koska haastateltavat olivat itselteni entuudesta tuttuja henkilöitä, oli keskustelu sujuvaa ja pysyi annettujen käsitteiden rajoissa.

Lisäksi päivittäisen työn ohessa virittelin keskustelua itsemääräämisoikeudesta ja herätelin työntekijöitä ajattelemaan omaa työtään itsemääräämisoikeuden tukemisen näkökulmasta. Vapaamuotoinen keskustelu mahdollisti jokaisen työntekijän osallistumisen kehittämistyöhön matalalla kynnyksellä. Haastattelutilanne itsessään voi olla monelle vieras sekä jännittävä, joten keskustelemalla työn ohella saatiin jokaisen ääni kuuluviin kehittämistyön osaksi.

Omakoti Riekkomäen työntekijöitä haastatteleamalla itsemääräämisoikeuden eri ulottuvuuksia tarkkaillessa löytyi kehitettävää sekä haasteita päivittäistä työtä ajatellessa. Kii-reestä tai odottamattomista asioista, esimerkiksi sairaslomista, johtuen helposti tekee asukkaan puolesta asioita, eikä aina ymmärrä antaa asukkaalle ensin mahdollisuutta kokeilla itse.

Päätöksen toimeksi saattaminen on mahdoton toteuttaa jokaisen asukkaan kohdalla asumisyksikössä, jossa jokaisella asukkaalla ei ole omaa vierihoitajaa sekä moni asukkaista on pyörätuolilla autettavia. Yksi työntekijä ei pysty halutessakaan lähteä kahden pyörätuolin kanssa kaupungille, joten sataprosenttinen itsemääräämisoikeuden toteutuminen tältä osin ei ole ikinä mahdollista.

Tärkeä työväline itsemääräämisoikeuden tukemisessa on työntekijöiden haastatteluiden perusteella luovuus. Edellä mainitussa tilanteessa asukkaille voi ehdottaa ulkoilua omalla piha-alueella, jolloin toive ulkoilusta täyttyy ja pyörätuoleja ei tarvitse työntää, joten yksi työntekijä pärjää molempien kanssa. Omakoti Riekkomäen työntekijät kokevat keskusteluiden perusteella itse keksivänsä luovasti erilaisia keinoja miellyttääkseen mahdollisimman montaa asukasta ja täyttävänsä heidän toiveita, jolloin jokaisen kokemus itsemääräämisoikeudesta täyttyy.

Oppaan laatiminen osottautui hankalammaksi tehtäväksi, kuin olin aluksi mielessäni kuvitellut. Materiaalia kerääntyi paljon niin kirjallisuuden ja muiden eri kirjallisten lähteiden kautta kuin työntekijöiden keskusteluista. Oppaan tarkoitus oli pysyä mahdollisimman tiiviinä ja selkeänä ollakseen vain yksi osa paksua perehdytyskansiota. Kaikkea mahdollista tietoa ei ollut mahdollista mahduttaa muutamaan sivuun tekstiä, joten tärkeimmän tiedon niputtaminen yhteen oli haaste.

Kysyin oppaan raakaversiosta kommentteja kehittämistyön toimeksiantajalta mahdollisten korjausehdotusten varalta ja palautteen saamiseksi. Hän kuvaili opasta selkeäksi kokonaisuudeksi, mutta muutamia asia- ja muotoseikkoja piti oppaasta korjata toimipaikan todellisia käytänteitä sekä Aluehallintoviraston virallisia ohjeita noudattavaksi.

Kehittämiskäytäntö päättyi oppaan esittelyyn Omakoti Riekkomäessä. Opas kiersi luettavana vuorossa olleilla työntekijöillä, jotka jättivät minulle suullista palautetta konkreettisesta oppaasta ja mielipiteitään sen vaikuttavuudesta työntekijän perehdyttämiseen. Vallitseva mielipide oli, että aihe on tärkeä ja sitä on aikaisemmin tarkasteltu liian konkreettisesta näkökulmasta. Oppaan myötä monelle avautui myös itsemääräämisoikeuden sekä rajoittamistoimenpiteiden laillinen näkökulma ja on tärkeää, että myös uudet työntekijät tiedostavat työssä käytettävien menetelmien perusteet.

5.3 Kehittämistyön tuotos

Kehittämistyön tavoitteena oli luoda lyhyt opas itsemääräämisoikeuden tukemisesta, sen keinoista sekä esitellä rajoitustoimenpiteet tiedoksi uusille työntekijöille osana perehdytysopasta. Lähtökohtana oli työntekijöiden haastattelut ja niistä saadut tiedot toimipaikan käytänteistä sekä tärkeistä tiedoista, jotka on laitettava osaksi perehdytysopasta.

Oppaan laatimiseen tuli käyttää aikaa, jotta lopputulos on mahdollisimman hyvin tavoitettavaksi. Suunnitteluvaiheessa on pidettävä mielessä oppaan kohderyhmä ja mietittävä minkälainen tyyli sopii heidän tarpeilleen parhaiten. Hyvä opas on tiivistetty, kertoo asiat vain pääkohdittain ja käyttää myös konkreettisia esimerkkejä asian hahmottamiseksi. (Hirvonen ym. 2007, 124-126.)

Työntekijöiden haastatteluiden perusteella rakentui pohja oppaalle. Heidän mielipiteidensä perusteella lisäsin alkuperäisestä suunnitelmasta poiketen lyhyen kappaleen kommunikaatiomenetelmistä. Omakoti Riekkomäen asukkaista osa ei puhu ollenkaan tai tuottaa puhetta vain vähän, joten on tärkeää tietää sekä opetella vaihtoehtoisia kommunikaatiomenetelmiä. Uuden työntekijän taustasta riippuen kaikilla ei ole ennestään kokemusta esimerkiksi Picto-kuvien tai kommunikaatiosovelluksien käyttämisestä.

Tässä kehittämistyössä kohderyhmänä ovat työntekijät kehitysvammaisten asumisyksikössä, joten ei ole tarpeen miettiä esimerkiksi selkokielen käyttämistä. Opas itsemääräämisoikeudesta tulee uuden työntekijän perehdytyskansioon yhdeksi osaksi, joten pituus on pyrittävä pitämään minimissä ja asiat on tiivistettävä. Haasteena oppaan

laatimisessa on ison asiakokonaisuuden pääpointtien löytäminen sekä niiden muotoileminen ymmärrettävään ja mahdollisimman opettavaan muotoon.

Työntekijöitä haastatteleamalla esille nousi myös toive oppaan visuaalisesta ulkonäöstä. Heidän kokemuksiensa perusteella perehdytysoppaat ovat olleet pienellä fontilla kasattuja sekavia kokonaisuuksia, joita ei ole jaksanut tästä syystä lukea tarpeeksi huolellisesti. Hirvosen ym. mukaan selkeässä oppaassa on otettava huomioon myös kappaleiden jaottelu sekä asettelu. Tärkeät asiat on mahdollista korostaa alleviivauksin tai eri värein. Ohjeistukset muuttuvat ajan myötä ja tärkeää on merkata selkeästi oppaaseen tämän hetkinen päivämäärä, jotta niitä osataan tarpeen mukaan tulevaisuudesta tarkastella kriittisesti ja päivittää ajankohtaisiksi. (Hirvonen ym. 2007, 127—154.)

Oppaassa on huomioitu työntekijöiden toiveet sekä sisällön että ulkomuodon suhteen. Lopullisessa tuotoksessa ydinasiat on korostettu eri värein sekä käyttämällä lihavoitinta ja kursivointia tehokeinoina. Sisällön suhteen opas on jaettu kolmeen kokonaisuuteen – itsemäärittämisoikeus ja sen tukeminen, kommunikaatiomenetelmät sekä rajoitustoimenpiteet. Oppaan aihe itsessään on laaja, joten sisältö on tarkoin rajattu ja loppuun on lisätty kirjallisuuslista aiheesta enemmän kiinnostuneita varten.

Yhteistyössä toimeksiantajan kanssa on suunniteltu sekä hiottu oppaan lopullinen muotokieli sekä tarkistettu faktojen paikkansapitävyys. Yhteistyön tarkoitus oli saada lopullisesta tuotoksesta mahdollisimman hyvin heidän tarpeita palveleva kokonaisuus, josta on konkreettista hyötyä toimipaikalle.

6 KEHITTÄMISTYÖN ARVIOINTI

6.1 Tuotoksen arviointi ja palaute

Kehittämistyön tavoite oli luoda jotain aidosti toimeksiantajaa hyödyttävää. Kehittämis-toiminta on merkityksetöntä, mikäli tuotos ei ole käyttökelpoinen (Toikko & Rantanen 2009, 159). Perehdyskansioon osaksi tulevan oppaan lopullista hyötysuhdetta on mahdoton arvioida tällä hetkellä, sillä se ei ole päässyt vielä käytäntöön uusien työntekijöiden perehdyttämisessä. Toimipaikan johtajalta saadun palautteen myötä uskon, että opas tuli tarpeeseen ja tavoitteen mukaisesti kehittämistyön aikana herätti keskustelua myös vanhojen työntekijöiden kohdalla ja sai heidät tarkastelemaan omia työtapojaan.

Oppaan koostamisen hankaluudesta huolimatta lopputuloksesta tuli tiivis ja selkeä kokonaisuus, jossa yksityiskohtia on hiottu yhdessä toimeksiantajan sekä toimipisteen työntekijöiden kanssa heidän tarpeitaan mahdollisimman hyvin vastaaviksi. Tuotosta katsessa oli todettava, että kaikkea informaatiota ei ole mitenkään mahdollista eikä hyödyllistä kasata, vaan on löydettävä materiaalikasasta kaikkein olennaisimmat ja uutta työntekijää hyödyttävät tiedot, joiden pohjalta hänen on helppo lähteä laajentamaan työmenetelmiään toimipaikan asukkaiden tarpeiden mukaisiksi.

Opas on tehty tämän hetkisten lakien sekä asetusten pohjalta, mutta lainsäädäntö muuttuu jatkuvasti ja kehitysvammaisten itsemääräämisoikeutta pyritään kokoajan tukemaan enemmän. Jää toimeksiantajan vastuulle päivittää opasta tarpeen mukaan uusien säädösten mukaisesti, sillä on mahdotonta tehdä täysin ajatonta opasta kehitysvammaalalle.

Omakoti Riekkomäessä viimeisimmäksi aloittanut työntekijä pääsi ensimmäisenä lukemaan oppaan ja antamaan palautetta hyödyllisyydestä osana perehdyttämistä. Tuotos on oltava toimeksiantajan kannalta tarkasteltuna oltava hyödynnettävissä käytännön työssä (Toikko & Rantanen 2009, 125). Työntekijä oli käynyt jo läpi perehdytysprosessin, mutta uusimpana työntekijänä hänellä oli toimipaikan tavoista ja rakentuneista rutiineista vähiten tietoa, joten päätin siitä huolimatta testata opasta hänellä.

Kysyin työntekijältä palautetta kirjallisessa muodossa sähköpostin kautta, jotta hänellä oli aikaa tutustua oppaaseen rauhassa. Sähköpostissa oli neljä kysymystä ja kerrottu

työntekijälle, että hänen henkilötietoja ei käytetä kehittämistyön raportissa. Palaute oli positiivista ja siitä irtosi myös kehitysehdotuksia tulevaisuuden varalle.

Työntekijälle oppaasta jäi päällimmäisenä mieleen selkeys sekä ytimekkyys. Käytännön esimerkit koettiin hyviksi myös opiskelijoita sekä sijaisia ajatellen. Omakoti Riekkomäessä käy paljon opiskelijoita suorittamassa työharjoitteluita ja näin hekin saavat nopeasti konkreettisia keinoja toteuttaa itsemääräämisoikeutta työssään. Perehdytys helpottuu kun pääperiaatteet on nopeasti löydettävissä yhdestä paikasta. Työntekijä olisi toivonut kehitysehdotuksena, että nykyistä enemmän olisi käyty läpi kommunikaatiomenetelmiä ja opastettu niiden käyttöön, mutta koen että laajempi esittely olisi johtanut oppaan liialliseen ja tarpeettomaan pituuteen. Kaiken kaikkiaan asteikolla yhdestä kymmeneen työntekijä luonnehtii oppaan tärkeyden maksimiin ja toivoi, että itsemääräämisoikeuden opas otettaisiin laajalti muissakin toimipaikoissa käyttöön.

6.2 Kehittämistyöprosessin arviointi

Itsemääräämisoikeuden tukeminen –oppaan tekeminen oli ensimmäinen kehittämistyö, jonka olen tehnyt. Aluksi kokonaisuus tuntui isolta selvittäväksi yksin, mutta laajan perehtymisen jälkeen palaset alkoivat loksahdella kohdilleen. Jälkikäteen ajateltuna olisi voinut olla helpompaa tehdä kehittämistyötä parin kanssa tai ryhmässä, jotta jatkuvasti olisi ollut käytettävissä vertaistukea. Toimipaikan sijaitessa eri kaupungissa kuin oppilaitos tämä ei kuitenkaan logistisesti ollut mahdollista. Koen loppujen lopuksi onnistuneeni kehittämistyön tekemisessä ja tuotoksessa. Myös kehittämistyön menetelmät tutuiksi tulleina koen jatkossakin olevani valmis kehittämään työtä ja työmenetelmiä.

Ammattieettisestä näkökulmasta tarkasteltuna sosiaalialan työntekijän on otettava työssään huomioon itsemääräämisoikeus, sen toteutuminen sekä tarkastella rajoitustoimenpiteiden tarpeellisuutta (Talentia 2017). Kehittämistyötä tehdessä pohdin työssäni jatkuvasti, onko jokin rajoitustoimenpide välttämätön ja olisiko sen käyttöä voinut ennaltaehkäistä. Tällaista ajattelutyötä harvemmin tulee käytyä työssä normaalisti, sillä arki työpaikalla pyörii melko rutiininomaisesti.

Työntekijöiden haastatteluissa nousi esille tieto siitä, että perehdytyskansion sisältö oli monille tuntematon. He olivat olleet työsuhteessa kauan, eivätkä olleet tietoisia siitä mitä perehdytyskansio tällä hetkellä pitää sisällään. He nostivat perehdytyksessä tärkeitä asioita esille lähinnä käytännön työn kannalta, eikä kukaan ollut ajatusta siitä että

perehdytyksessä tulisi ottaa huomioon myös esimerkiksi rajoitustoimenpiteiden laillinen näkökulma.

Olisin voinut valmistautua haastatteluihin paremmin luetuttamalla jokaisella haastateltalla tämän hetkisen perehdytyskansion. Kuitenkin itsemääräämisoikeuden tukeminen ja rajoitustoimenpiteet koettiin jokaisen haastateltavan kohdalla tärkeäksi asiaksi nostaa erikseen esille, joten perehdytyskansion muu sisältö tässä tapauksessa ei ollut olennaista kerrata.

Yhteisten keskusteluiden kautta nousi esille ajatus siitä, että itsemääräämisoikeuteen on perehdyttävä ja osattava omaksua osaksi päivittäistä työtettä. Koen onnistuneeni vaikuttamaan myös työyhteisön ajattelutapaan itsemääräämisoikeudesta ja herättäneeni keskustelua sen toteutumisesta sekä kehittämisessä myös vanhojen työntekijöiden kohdalla. Keskusteluista tuli ilmi myös ajatus siitä, että työyhteisön sisäinen ilmapiiri sekä toimivuus tukee työnteon sujuvuutta ja näin ollen myös itsemääräämisoikeuden tukemista. Ilmapiiriä tulisi tutkia heidän mielestään säännöllisin väliajoin, jotta voidaan myös varmistua työpaikan perustehtävän toteuttamisen parhaasta mahdollisesta tuloksesta.

Itsemääräämisoikeuden näkökulma työssä kehitysvammaisten asumisyksikössä Omakoti Riekkomäessä on vain yksi osa-alue. Työ on välillä melko aikataulutettua erinäisine menoineen esimerkiksi päivätoiminta- ja työkeskuksiin. Niin sanottua vapaa-aikaa on arkisin vain muutama tunti illoissa sekä viikonloppuisin. Tämän hetkisiällä asukkailla ainoastaan yhdellä on aamusta iltaan oma vierihoitaja, joka touhuaa ja keksii tekemistä vain hänen kanssaan. Muilla hoitajilla on useampi vastuullaan, mikä luo päivään omanlaisen kiireen. Omien havaintojen mukaan työ on välillä enemmän rutiinien mukaan suorittamista, eikä itsemääräämisoikeuteen perehtyminen tai sen erityinen tukeminen ole aina mielessä.

Omakoti Riekkomäen asukkaille järjestetään muutamana iltana viikossa yhteistä ohjattua toimintaa, johon osallistuminen on vapaaehtoista. Nämä samat toiminnot ovat pyöriineet vuodesta toiseen, joten kehittämistyöllä toivon myös olevan vaikutusta herättämään keskustelua työyhteisössä rutiinien muuttamisesta yhdessä asukkaiden kanssa heidän tämän hetkisiä toiveita vastaaviksi.

Yhteistyö toimeksiantajan kanssa oli molempien mielipiteet ja toiveet huomioonottavaa. Viestittely käytiin pääosin sähköpostin ja tekstiviestein aikataulullisista syistä, mutta en kokenut siitä olevan haittaa työn etenemisen näkökulmasta. Kun viestit olivat kirjallisessa muodossa, niihin oli jälkikäteen helppo palata.

Kehittämistyö oli helppo jäsentää ja toteuttaa toimipaikassa. Sekä työntekijät että asukkaat olivat minulle ennestään tuttuja, joten minulla oli tietoa valmiiksi siitä, mitä mahdollisia keinoja toimipaikan arjessa on mahdollista muuttaa itsemääräämisoikeuden vahvistamiseksi. Seuratessani niin omaa kuin muidenkin hoitajien toimintaa, esimerkiksi ruokajuoman valitseminen tapahtui useasti hoitajan tahdon mukaan huomaamatta, eikä asukkaalle näin ollen aina anneta mahdollisuutta itsemääräämisoikeuteen. Itselleni tulevaisuutta ajatellen on mielenkiintoista seurata, tulevatko oppaan neuvot käyttöön vai unohtuvatko ne hetken kuluttua arkisen työn ohessa.

Aikataulutus on aina ollut henkilökohtaisesti haastavaa ja koen työskenteleväni tehokkaimmin paineen ja kiireen alla. Kiire ei anna joustamisen varaa yllättävien tilanteiden varalle, mutta onnekseni kehittämistyö sujui alusta alkaen mutkattomasti yhteistyön kannalta.

6.3 Jatkokehittäminen

Itsemääräämisoikeuden tukeminen -opas on vain yksi osa Omakoti Riekkomäen uusien työntekijöiden perehdytyskansiota. Selatessani kansiota huomasin sen olevan monien tietojen osalta vanhentunut ja suppea. Jatkokehittämiseksi perehdytyskansioon osalta toivoisin myös muiden osioiden päivittämistä vastaamaan työntekoon liittyviin konkreettisiin toimiin ja menetelmiin työpaikalla.

Itsemääräämisoikeuden näkökulmasta perehdytyskansioon itsessään ei ole mielestäni järkevää lisätä enempää tekstiä, sillä kansiossa olisi oltava vain välttämättömimmät ja tärkeimmät asiat. Työssä itsessään tulee laajennettua osaamista kokemuksen kautta. On uutena työntekijänä vaikea etukäteen tietää minkälaiset menetelmät itsemääräämisoikeuden tukemiseksi toimii juuri tässä toimipaikassa, sillä jokainen asukas on yksilö ja hänet tulee oppia tuntemaan tietääkseen soveltuvimmat menetelmät.

Työntekijän palautteen perusteella olisi toivottu lisätietoa kommunikaatiomenetelmistä ja niiden käytettävyydestä. Tässä oppaassa käsiteltiin eri kommunikaatiomenetelmiä pintapuolisesti tarkoituksena lähinnä tuoda tietoisuuteen niiden olemassaolo, mutta menetelmät ansaitsisivat omankin osion perehdytyskansioon. Koin niiden laajemman esittelyn tässä tapauksessa olevan liikaa pieneen kokonaisuuteen juuttumista ja mekaanisten menetelmien esitettelyä, mikä ei vastaa opinnäytetyöni kehittämistehtävän tarkoitusta.

Jatkoa ajatellen näihin olisi hyvä perehtyä syvemmin, sillä eri menetelmiä käytetään toimipisteessä päivittäin.

Perehdytysopas on tällä hetkellä fyysisenä kansiona, joka löytyy toimipisteestä. Sen lukemiseen annetaan uudelle työntekijälle aikaa työsuhteensa alussa. Mielestäni perehdytysprosessin läpikäyneenä olisi työntekijää helpottavaa, että perehdytyskansio olisi myös digitaalisena muotona käytettävissä, jotta siihen olisi helppoa palata myöhemmin mahdollisesti myös työajan ulkopuolella. Uutena työntekijänä kerralla tuleva informaation määrä on suuri ja uskon, että moni hyötyisi perehdytyskansion laajemmasta käytettävyydestä.

Jokainen toimipiste erilaisine asukkaineen on omanlaisensa, mutta itsemääräämisoikeuden toteuttamisen huomioiminen on yhtäläillä olennaista asukkaiden toimintakyvystä huolimatta. Itsemääräämisoikeuden tukeminen -opas on sovellettavissa jokaiseen kehitysvammaisten asumisyksikköön, mutta asukkaista riippuen voi olla tarpeen muokata oppaan sisältöä. Omakoti Riekkomäessä asukkaita on toimintakyvyn kantilta tarkasteltuna laidasta laitaan, joten myös erilaisten kommunikointimenetelmien käyttöä on tekevässäni oppaassa huomioitu, mikä ei välttämättä ole jokaisessa toimipaikassa olennaista asukkaiden toimintakyvyn kannalta käsitellä.

LÄHTEET

- Antaki, C., Walton, C. & Finlay, W.M.L. 2008. Promoting choice and control in residential services for people with learning disabilities. Viitattu 29.04.2020.
https://eprints.lancs.ac.uk/id/eprint/21096/1/Promoting_Choice_and_Control.pdf
- Borgman, M., Dal Maso, R., Hakonen, S., Honkakoski, A. & Lyhty, T. 2001. Sosionomin (AMK) ydinosaaminen. Sosiaalialan ammattikorkeakoulututuksen verkoston raportti. Rovaniemi: Pohjolan Painotuote Oy.
- Duffy, S. 2006. Keys to Citizenship. A guide to getting good support for people with learning disabilities. UK: Paradigm Consultancy & Development Agency Ltd.
- Eriksson, S. 2008. Erot, erilaisuus ja elinolot – vammaisten arkielämä ja itsemäärääminen. Helsinki: Kehitysvammaliitto ry.
<https://www.kehitysvammaliitto.fi/wp-content/uploads/kehitysvammaliiton-tutkimuksia-3.pdf>
- Hirvonen, E., Johansson, K., Kyngäs, H., Kääriäinen, M., Poskiparta, M. & Renfors, T. 2007. Ohjaaminen hoitotyössä. Helsinki: WSOY.
- Järvenpää, K. 2009. Sosionomi (AMK) kehitysvammatyön avohoidossa. Kymenlaakson ammattikorkeakoulu.
<https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/4887/oppari.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Kaski, M., Manninen, A. & Pihko, H. 2012. Kehitysvammaisuus. Helsinki: Sanoma Pro.
- Kerola, K., Sipilä, A-K. 2007. Haastava käyttäytyminen. Oulu: Kalevaprint Oy.
- Koskentausta, T. 2006. Kehitysvammaisten mielenterveyshäiriöt - mitä etsitään ja miten hoidetaan? Duodecim. Vsk. 122, 1927–1929.
- Koskentausta, T. 2008. Kehitysvammaisten psyykkiset oireet selvitettävä moniammatillisesti. Suomen Lääkärilehti. Vsk. 63, 3533–3540.
- Kukkaisniemi, J., Takkinen, T. 2017. Rajoitustoimenpiteet kehitysvammahuollossa : henkilöstön näkemykset ja kokemukset. Turun ammattikorkeakoulu.
https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/131595/Kukkaisniemi_Jari_Takkinen_Tytti.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Laki kehitysvammaisten erityishuollosta. 2016. 20.5.2016/381.
- Malm, M., Matero, M., Repo, M., Talvela, E-L. 2004. Esteistä mahdollisuuksiin. Vammaistyön perusteet. Porvoo: WS Bookwell Oy.
- Mehiläinen Oy. 2017a. Asumismuodot. Viitattu 25.02.2020.
<https://vammaispalvelut.mehilainen.fi/omakoti-riekkomaki>
- Mehiläinen Oy. 2017b. Vammaispalvelut. Viitattu 08.04.2020.
<https://vammaispalvelut.mehilainen.fi/>
- Mäkinen, P., Raatikainen, E., Rahikka, A. & Saarnio, T. 2009. Ammattina sosionomi. Helsinki: WSOY.
- Rahka, L. 2016. Mieluummin myötäillen. Ketju-lehti. Viitattu 25.02.2020.
<https://ketju-lehti.fi/aiheet/itsemaaraaminen/mieluummin-myotaillen/>

- Ripatti, P. (toim.) 2011. Kehitysvammaisten asuminen. Helsinki: Unigrafia Oy – Yliopistopaino.
- Sosiaalihuoltolaki. 2014. 1301/2014.
- Sosiaali- ja terveysministeriö. 2020. Vammaispalvelut ja tukitoimet. Viitattu 01.05.2020.
<https://stm.fi/vammaispalvelut-tukitoimet>
- Suomen MAPA-keskus. Viitattu 03.03.2020.
<http://suomenmapakeskus.fi/>
- Talentia. 2017. Arki, arvot ja etiikka. Tampere: PunaMusta Oy.
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 2018. Vammaispalvelujen käsikirja. Vammaispalvelujen järjestäminen ja hankinta. Viitattu 24.03.2020.
<https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/johtaminen-valvonta-ja-tilastot/vammaispalvelujen-hankinta>
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 2019. Vammaispalvelujen käsikirja. Rajoitustoimenpiteet. Viitattu 03.03.2020.
<https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/tuki-ja-palvelut/itsemaaramisoikeuden-tukeminen/rajoitustoimenpiteet>
- Toikko, T., Rantanen, T. 2009. Tutkimuksellinen kehittämistoiminta. Tampere: Tampereen yliopistopaino Oy – Juvenes Print.
- Topo, P. 2013. Itsemäärääminen on olennainen osa hyvinvointia. Suuntaaja 3/2013. Aspa-Säätiö Oy. Viitattu 17.01.2020.
<https://www.aspa.fi/fi/suuntaaja/suuntaaja-32013-itsemääräämisoikeus/itsemaaraminen-olennainen-osa-hyvinvointia#25c9f6f7>
- Verner. 2017. Verkkopalvelu kehitysvammaisuudesta. Toimintakyvyn näkökulma. Viitattu 15.02.2020.
<https://verneri.net/yleis/toimintakyvyn-nakokulma>
- Verner. 2018a. Verkkopalvelu kehitysvammaisuudesta. Sosiaalinen näkökulma. Viitattu 15.02.2020.
<https://verneri.net/yleis/sosiaalinen-nakokulma>
- Verner. 2018b. Verkkopalvelu kehitysvammaisuudesta. Kommunikointi. Viitattu 23.02.2020.
<https://verneri.net/yleis/kommunikointi>
- Verner. 2020a. Verkkopalvelu kehitysvammaisuudesta. Mitä kehitysvammaisuus on? Viitattu 02.02.2020.
<https://verneri.net/yleis/mita-kehitysvammaisuus-on>
- Verner. 2020b. Verkkopalvelu kehitysvammaisuudesta. Itsemääräämisoikeus. Viitattu 02.02.2020.
<https://verneri.net/yleis/itsemaaramisoikeus>
- Verner. 2020c. Verkkopalvelu kehitysvammaisuudesta. Lääketieteellinen näkökulma. Viitattu 15.02.2020.
<https://verneri.net/yleis/laaketieteellinen-nakokulma>
- Viinamäki, L. (toim.) 2008. 14 puheenvuoroa sosionomien (AMK) asemasta Suomen hyvinvointiasiantuntijajärjestelmässä. Raportteja ja tutkimuksia 2/2008. Kemi-Tornion ammattikorkeakoulu. Anjalankoski: SOLVER palvelut Oy.
- Vilka, H. 2006. Tutki ja havainnoi. Vaajakoski: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Weizman-Henelius, G. 1997. Väkivaltaisen ihmisen kohtaaminen. Tampere: TammerPaino Oy.

Liitteet

Liite 1: Itsemääräämisoikeuden tukeminen -opas työntekijöille

ITSEMÄÄRÄÄMISOIKEUDEN TUKEMINEN

- **Opas itsemääräämisoikeuden tukemisen keinoista sekä rajoitus-toimenpiteistä**

Mitä tarkoittaa itsemääräämisoikeus?

Vernerinet – verkkopalvelu kehitysvammaisuudesta määrittelee itsemääräämisoikeuden seuraavanlaisesti:

”Itsemääräämisoikeus tarkoittaa yksilön oikeutta määrätä omasta elämästään ja oikeutta päättää itseään koskevista asioista.”

Jokaisen henkilön tulee olla osana päätöksen tekoa oman toimintakyvyn mukaisesti. Vähimmäisvaatimus itsemääräämisoikeuden toteutumiselle on se, että mielipidettä on selvitetty kaikin mahdollisin keinoin.

Kehitysvammainen ihminen on riippuvainen läheistensä ja työntekijöiden toimista, joten sovittujen käytäntöjen sekä toiminnan välillä ei tule olla ristiriitoja. Arjen pienillä valinnanmahdollisuuksilla on arkeen iso vaikutus elämänlaatua parantavana tekijänä.

Miten voin tukea asukkaiden itsemääräämisoikeutta?

Asukkaiden itsemääräämisoikeuden tukemisessa on otettava huomioon yksilönä jokaisen toimintakyky. Pääperiaate on, että mitään päätöksiä ei tehdä puolesta vaan aina asukkaan toiveet huomioiden.

Jokapäiväisessä arjessa helppo tapa tukea itsemääräämisoikeutta on vaatteiden valitseminen kaapista. Jos toimintakyky sallii, asukas saa itse valita kaapista mieleisensä vaatteet. Hoitajan tehtävä on tarkistaa niiden sopivuus esimerkiksi sään mukaisiksi. Voit myös antaa kaksi vaihtoehtoa asukkaalle: *haluatko punaisen vai mustan paidan?* Tällöin asukas voi joko sanallisesti tai osoittamalla valita mieleisensä.

Viikoittaisiin toimintoihin (levyraati, elokuvailta ym.) osallistuminen on vapaaehtoista asukkaalle. Hoitajina kannustamme osallistumaan talon yhteisiin ajanvietteisiin, mutta ketään ei voi tahdonvastaisesti pakottaa osallistumaan.

Perjantaisin vietämme asukkaiden herkkupäivää. Herkut haetaan sovitusti yhdessä kaapista, mutta asukkaan annetaan myös itse tehdä valintoja. *Otatko suklaata vai lakritsia? Haluatko Pepsin vai Jaffan?*

Valintakysymykset ovat yksinkertainen keino antaa asukkaan tehdä päätöksiä omaan arkeensa liittyvissä asioissa, kuitenkin hoitajan ohjaamana terveys ja turvallisuus huomioiden.

- ❖ *Haluatko maitoa vai piimää?*
- ❖ *Otatko puuroon mehukeittoa vai maitoa?*
- ❖ *Haluatko polkea kuntopyörää vai lähteä kävelylle?*

Hyvänä nyrkkisääntönä jokapäiväiseen työhön: *kysy, anna mahdollisuus vaikuttaa ja tehdä itse.*

Mitä eri kommunikointimenetelmiä on mahdollista käyttää?

Osa asukkaista ei tuota puhetta ollenkaan. Tällöin on mahdollista käyttää vaihtoehtoisia kommunikointimenetelmiä, jotta asukas tulee ymmärretyksi.

- ❖ Tukiviittomat
- ❖ Picto-kuvat
- ❖ iPadilla olevat kommunikointisovellukset

Monilla puheen tuottamisen lisäksi puheen ymmärtäminen tuottaa haasteita, jolloin tulee huomioida vaihtoehtoisten kommunikaatiomenetelmien hyödyntäminen myös toisin päin. Kommunikaatio-ongelmat voivat aiheuttavat väärinymmärryksiä työntekijän ja asukkaan välille.

Oppimalla tuntemaan jokaisen asukkaan ja heille ominaiset kommunikaatiomenetelmät tai -välineet kommunikointi helpottuu. Muista antaa aikaa asukkaan tulla ymmärretyksi – kiire ei ole ikinä tekosyy itsemääräämisoikeuden toteutumattomuudelle.

Mitä ovat rajoitustoimenpiteet?

Rajoitustoimenpiteillä rajoitetaan asukkaan itsemääräämisoikeutta, esimerkiksi rajoitetaan liikkumisen vapautta henkilön turvallisuuden takaamiseksi. Rajoitustoimenpide on toteutettava henkilön ihmisarvoa kunnioittaen, turvallisesti sekä perustarpeista huolehtien.

Yleisimmin käytettyjä rajoitustoimenpiteitä ovat sängyn laidat ja turvavyöt sekä huoneen oven lukitseminen joko lukolla tai ovesa olevalla portilla. Haastavan käytöksen vuoksi voit joutua pitämään asukkaasta kiinni estääkseen asukkaan itsensä tai muiden ympärillä olevien ihmisten vahingoittumisen.

Rajoitustoimenpiteet ovat aina viimeinen toimintatapa, kun muut keinot eivät ole soveltuvia tai riittämättömiä. Rajoitustoimenpide on purettava heti tilanteen sallittaessa, eikä sitä tule *missään tapauksessa* jatkaa tarpeettoman pitkään.

Rajoitustoimenpiteistä on kirjattu laissa kehitysvammaisten erityshuollosta 42 f § — 42 n §.

Sängyn laidat/turvavyö – rajoittavien välineiden tai asusteiden käyttö päivittäisissä toiminnoissa 42 k §

Tarkoituksena on taata asukkaan turvallisuus - estää sängystä tai pyörätuolista putoaminen. Rajoittavaa välinettä on sallittua käyttää vain välttämättömän ajan, esimerkiksi sänkyjen laidat yöunien ajaksi.

Eristäminen – lyhytaikainen erillään pitäminen 42 i §

Asukas on mahdollista eristää omaan huoneeseen rauhoittamistarkoituksessa – tarpeen mukaan oven saa lukita/huoneen ovella olevan portin laittaa lukkoon enintään kahdeksi tunniksi kerrallaan. Asukkaalle on ennen eristämistä annettava vaihtoehto itsemääräämisoikeuden toteutumiseen, monessa tapauksessa asukas itse kokee rauhoittumisen parhaana vaihtoehtona.

Asukkaan vointi on käytävä tarkistamassa vähintään 15 minuutin välein, mahdollisuuksien mukaisesti useammin. Asukkaalla on oltava mahdollisuus koko ajan saada yhteys henkilökuntaan. Rajoitustoimenpide on purettava välittömästi, kun tilanne sen sallii.

Kiinnipito 42 f §

Asukkaasta voi pitää lyhytaikaisesti kiinni rauhoittamistarkoituksessa, kun mikään muu keino ei auta eikä asukkaaseen saada puheella toivottavaa vaikutusta. Se voi sisältää myös henkilön siirtämisen toimintayksikön tiloissa. Mahdollisuuksien mukaan henkilö on hyvä saada rajattua omaan huoneeseen. Kiinnipito on sallittua ainoastaan hyväksyttävää menetelmää käyttäen - meillä käytössä ovat MAPA -otteet.

Ennaltaehkäisevä toiminta on tärkeää, jotta kiinnipidoilta välttyttäisiin. Kiinnipito on aina viimesijainen vaihtoehto. Asukkaisiin tutustumalla ja tunnistamalla heidän eleitään ja käytösmallejaan oppii tuntemaan, milloin tilanteen eskaloituminen on vaarana. Pyri aina omalla toiminnallasi ehkäisemään kiinnipitotilanteita, esimerkiksi ohjaamalla omaan huoneeseen rauhoittumaan.

Miten rajoitustoimenpiteistä kuuluu kirjata?

Kaikista rajoitustoimenpiteistä kuuluu kirjata niitä käytettyään jokaisen vuoron päätteeksi. Kirjaukset tehdään kunkin asukkaan omiin raportteihin Domacareen. Huomion laaduksi merkataan ”*rajoitustoimenpide*”, jotta kirjaukset ovat jälkikäteen helposti löydettävissä. On tärkeää tehdä kaikki kirjaukset aina omilla tunnuksilla, sillä kirjautuneen henkilön nimi jää rajoitustoimenpiteiden toteuttajaksi näkyviin, ja näin ollen on vastuussa toteuttamiensa rajoitustoimenpiteiden oikeellisuudesta. Lista rajoitustoimenpiteistä lähetetään asukkaan sosiaalityöntekijälle sopimuksen mukaan joko kuukauden tai kuuden kuukauden välein.

Sängyn laidat/turvavyö

Rajoittavien välineiden (turvavyö/sängyn laidat x määrä aamu/iltavuoro) käyttäminen on välttämätöntä hänen terveytensä tai turvallisuutensa suojaamiseksi ja ylläpitämiseksi, kun muut keinot eivät tilanteeseen riitä tai sovellu. Tarkoitus on mahdollistaa henkilön yö- ja päiväaikainen lepääminen, ruokailu, peseytyminen ja muut vastaavat toiminnot turvallisesti ja ihmisarvoa kunnioittaen.

Merkkaa x-kohdalle toteutuneiden rajoitusten lukumäärä työvuorosi aikana. Huomioi että turvavyöksi lasketaan niin pyörä- ja suihkutuolin kuin seisomatelineessä käytettävä turvavyö.

Eristäminen (ovi lukossa)

Eristäminen omaan huoneeseen. Asiakkaan turvallisuuden ja terveyden takaaminen. Asukas erittäin levoton, ei saada rakentavaa kontaktia. Vuorovaikutuksella ei toivottavaa vaikutusta. Asukas saanut tarvittavan lääkkeen klo __, TAI tilanteen akuutti luonne estää odottamasta lääkityksen vaikutusta.

Tapahtumapaikkana oma huone, ovi lukittu. Käyty tarkistamassa asiakkaan vointi __ min välein. Rajoitustoimenpide kesti klo __ - __.

Mikäli tarvittava lääke on annettu ennen oven lukitsemista, muista tehdä siitä erillinen kirjaus lääkeseurantaan.

Eristäminen (portti huoneen ovella)

Eristäminen omaan huoneeseen. Asiakkaan turvallisuuden ja terveyden takaaminen. Muut keinot riittämättömiä/eivät sovellu käytettäväksi. Tapahtumapaikka oma huone, asiakas viety huoneeseen portin taakse. Käyty tarkastamassa asiakkaan vointi __ min välein. Rajoitustoimenpide kesti klo __ - __.

Kummassakin eristämiskirjauksessa tärkeää on merkata rajoitustoimenpiteen kesto. Muista käydä tarkastamassa asukkaan vointi vähintään 15 min välein, mahdollisuuksien mukaan useammin.

Kiinnipito

Asiakkaan kiinnipito

Kehitysvammalain 42§ mukainen kiinnipito

Kesto:

Päätätjä: allekirjoittanut terveydenhuollon henkilö tai kirjallisen luvan saanut työntekijä

Tarkoituksena asiakkaan turvallisuuden ja/tai terveyden turvaaminen, koska muut keinot eivät ole soveltuvia/riittäviä.

Muista merkata kiinnipidon kesto.

Jokainen rajoitustoimenpide käsitellään sekä asukkaan että henkilökunnan kanssa, jotta voidaan oppia lisää tapahtuneesta ja miten jatkossa voitaisiin ennaltaehkäisyn keinoin välttyä rajoitustoimenpiteen käytöltä.

Kirjallisuutta:

Duffy, S. 2006. Keys to Citizenship. A guide to getting good support for people with learning disabilities. UK:Paradigm Consultancy & Development Agency Ltd.

Eriksson, S. 2008. Erot, erilaisuus ja elinolot – vammaisten arkielämä ja itsemäärääminen. Kehitysvammaliitto ry. Helsinki.

Hirvonen, E., Johansson, K., Kyngäs, H., Kääriäinen, M., Poskiparta, M. & Renfors, T. 2007. Ohjaaminen hoitotyössä. Helsinki: WSOY.

Kerola, K., Sipilä, A-K. 2007. Haastava käyttäytyminen. Oulu: Kalevaprint Oy.

Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 20.5.2016/381.

Terveys- ja hyvinvoinnin laitos. 2019. Vammaispalvelujen käsikirja. Rajoitustoimenpiteet. <https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/tuki-ja-palvelut/itsemaaraamisoikeuden-tukeminen/rajoitustoimenpiteet>

Vernerin. 2020. Verkkopalvelu kehitysvammaisuudesta. Itsemääräämisoikeus. <https://verneri.net/yleis/itsemaaraamisoikeus>

Weizman-Henelius, G. 1997. Väkivaltaisen ihmisen kohtaaminen. Tampere: TammerPaino Oy.

Jutta Rantanen, sosionomiopiskelija
05.05.2020

Liite 2: Sähköposti palautteen kysymiseksi työntekijältä

Moi!

Teen opinnäytetyötä liittyen itsemääräämisoikeuden perehdyttämisestä uusille työntekijöille. Tuotoksena tulee opas itsemääräämisoikeuden tukemisesta ja rajoitustoimenpiteistä, mikä liitetään perehdytyskansion osaksi. Koska oot uusin työntekijä tällä hetkellä, kysyisin sulta mielipiteitä muutaman kysymyksen avulla. En laita nimeä näkyviin, joten vastaukset tulee anonyymisti.

- 1) Mitä jäi oppaasta päällimmäisenä mieleen?
- 2) Mitä osa-aluetta olisit halunnut käsitellä enemmän/vähemmän?
- 3) Miten koet itsemääräämisoikeuden oppaan auttavan työnteossa?
- 4) Kuinka tärkeäksi koet itsemääräämisoikeudesta puhumisen perehdyttämisvaiheessa, asteikolla 1-10?

Jutta Rantanen